

Новий час

1. Якби біологічні та психологічні дані не змінювалися, то кохання у всі часи було б простим і однаковим. Природа б все одно вимагала зробити те, що люди, чоловіки й жінки, не без шкоди для свого здоров'я можуть не зробити. Придворний і військовий Брантом (близько 1540–1614) уявляв собі це так: "quant aux loix d'honneur qui leur deffandent cela, qu'allegue Boccace, la pluspart des femmes s'en mocqent, disans pour leur raisons vallables que les loix de nature vont devant, et que jemais elle ne fit rien en vain, et qu'elle leur a donne des membres et des parties si nobles pour en user et mettre en besoigne, et non pour les laisser chaumer oysivement ... et que bien souvent, pour faire chaumer ceste partye, il leur en arrive de grands maux et dangers de vie". (Що стосується законів честі, які б їм це забороняли, то, за свідченнями Боккаччо, більшість жінок з цього сміється і має до цього вагомі причини: закони природи йдуть попереду, вони ніколи нічого не роблять дарма, вона дала їм такі шляхетні члени і частини тіла, щоб їх використовували і пускали в дію, а не для того, щоб вони марно лежали незайманими ... часто з того виникає, коли вони залишають ці частини тіла незайманими, велике зло і загроза життю). Брантом доповнив це ще прокляттям на адресу "fascheuse continance", злоякісного утримання, проти чого основним засобом лікування є статевий акт: "la cohabitation charnelle" (1). Багато про що свідчить те, що він посилається на автора 300-літньої давности, і те, що він відкидає і життєві обмеження з огляду на честь, і принцип аскетизму. Насправді кохання – непроста річ, не процес, що без труднощів проходить сам собою, а, навпаки, характеризується навіть у буденному житті попередніх періодів комплексною багатогранністю й модифікований уявленнями (релігією, етикою, суспільним та інституційним втручанням тощо), які виникають через цю багатогранність і знову ж таки впливають на неї.

В один і той самий час розвивалися різні, навіть проти-лежні погляди на кохання. Шекспір порівнює кохання із гарячкою, а відтак із подібним до хворобливого станом: "My love is a fever, longing still / For that which longer nurseth the disease". (Мое кохання – це гарячка. Воно прагне / Того, що

лиш поглиблює хворобу) (2). За словами Аріоста (1474–1533), воно ніщо інше, як божевілья: "Che non e in somma Amor se non insania" (3), про яке він дізнається з досвіду свого героя, Orlando furioso, шаленого Роланда. З іншого боку, воно має бути невіддільним від вірності, постійності, незмінності, як у Шекспіра: "Love is not love / Which alters when it alteration finds". (Бо це не кохання, / Що змінюється, коли заміну знаходить.) (4). Хотілося б з погляду цих суперечностей, щоб новий час продемонстрував незламний поступ від сексуального приниження до сексуальної свободи. Однак цей розвиток проходив не по прямій лінії. Скажімо, Де Пер'є у XVI ст. наголошував: "Comment estes vous bien si neuf de penser que les femmes ne doibvent avoir leur plaisir comme les hommes? Pensez vous qu'il faille aller a l'escolle pour l'apprendre? Nature l'enseigne assez". (Як Ви можете, не маючи досвіду, думати, що жінки не так само мусять мати своє задоволення, як і чоловіки? Чи Ви думаєте, що треба ходити до школи, щоб цього навчитися? Природа вчить цього сама) (5). У XIX ст. природа навчала по-іншому або ж вона була німа. Підтвердження маємо в одного англійського автора: "Найкращі матері, дружини і домогосподарки знають мало або й взагалі нічого про сексуальне задоволення. Для них кохання – це їхній дім, діти й виконання хатніх обов'язків – єдина відома для них пристрасть. Зазвичай, моральна жінка не прагне жодних сексуальних радощів для себе... Одружена жінка не хоче, щоб з нею поводитися так, як із коханкою" (6). Через сто років уже не ставили питання, чи мають жінки оргазм і чи вони його прагнуть, а вже досліджували, який оргазм бажаніший, кліторальний чи вагінальний, і чи не творять вони "анатомічної і фізіологічної єдності" (7). Навіть у XX ст. не дійшли згоди у поглядах, що ж таке кохання взагалі: духовна сила, еротика, якій протистоїть секс, чи ніщо інше як секс? Одна авторка 1960 р. опублікувала драматичну апологію еротики: "У кожному разі сьогодні її противником є секс, удвічі небезпечніший, бо він, маскуючись під еротикю під іменем "кохання", перебрав на себе майже всю владу над світом" (8). Вона менше вдалася до сучасної (глибинної) психології, яка сексуальність, еротикю і кохання розглядає як синоніми, а радше до переоцінювання чуттєвого кохання у сучасному світі. В актуальній дискусії XX ст. для позначення змін у ставленні до фізичного кохання виникло поняття "сексуальна революція", до того ж деякі автори не сумніваються

в її успіхові, а інші його заперечують. Палітра сексуальности/кохання буде ще строкатішою, якщо не залишати поза увагою вагомих регіональних відмінностей, як це зробив Стендаль у трактаті *Про кохання* (1822) (9), скажімо, особливості Півдня, що впадають у вічі північним європейцям, наприклад, відомий "комплекс Мадонни" південноіталійських чоловіків чи невимушеність, з якою навіть найповажніші еспанські дами у віці розповідають "непрстойні анекдоти" (10).

Якщо поставити питання про стале і змінне, про неперервне і перервне у ставленні людей до сексуальности й кохання в Європі нового часу, то відповідь на нього ніколи не буде зводитися лише до ізольованої феноменальности щоденного життя. Оскільки кохання потребує свого унормування, формування і функціонування, своєї класифікації або лише відображення важливих культурних систем, в яких воно реалізується (релігія/ теологія/ церква; держава/ право; сім'я/ шлюб; наука; мистецтво; економіка), то зміни в одній із цих систем або у декількох із них спричиняють і зміни у ставленні до сексуальности і, навпаки: зміни у ставленні до кохання спричиняють зміни в одній або у декількох культурних системах. Головний компонент "сексуальної революції" – усунення залежности "сексуальність – продовження роду" (11) був уже давно підготовлений белетристикою, скажімо, у поряд із *Ragionamenti* Аретіно (1534–1536 рр.) найвизначнішому еротиконі раннього нового часу: *Бесіди Алуїзу Сирей* Нікола Шор'є (перед 1658 р.). Автор вкладає в уста мудрої жінки, Туллії, спростування тези, що "виняткове завдання сімени полягає в тому, щоб забезпечити продовження роду" (12). Приблизно в той самий час при дворі Карла II Англійського лікар Кондон винайшов (названий за його іменем) контрацептив (13). Наука (біологія, хімія, насамперед, гормональні дослідження, винайдення протизаплідних пігулок) у XX ст. уможливила те, що все більша частина населення змогла вступати у статеві стосунки не лише задля продовження роду (14). Додалися й інші можливості: штучне запліднення, зміна статі (операції транссексуалів). Модифікації у ставленні до кохання виникли і завдяки змінам у церкві (зниження авторитету аскетизму, целібату). Слідом за виникненням і визнанням постулату про автономність пішло фактичне послаблення практики несприйняття інакших церквою, державою, а також і внутрісімейною гетерономією (право батька,

батьківське право), особливо що стосується жіночої емансипації. Інші зміни у ставленні стали результатом переворотів у науковій теорії і практиці, поміж іншого у сексуальній психології, а також економічних змін (комерціалізація сексу). Якщо озирнутися на півтисячоліття, починаючи з 1500 р., можна помітити загалом істотні зрушення у ставленні до сексуальності, і не останньою чергою, скажімо, у пом'якшених оцінках до- і позашлюбних статевих стосунків, у толерантішому сприйнятті перверзій (варіяцій чи девіацій) і у відвертішому поводженні з еротичним мистецтвом, навіть у менш толерованій порнографії.

2. Після "відкриття кохання в епоху високого середньовіччя" (15) Ренесанс приніс із собою не лише поглиблення думок про кохання, а передовсім відновив у своїх правах чуттєве кохання. На задній план відійшли аскетизм, целібат, цнотливість, тобто сповідване церквою утримання. На початку XVI ст. у *Фацетті* Г. Бебель виражає ці зрушення так: один чоловік зізнається старому монахові у всіляких розпутствах з жінками. Старий монах слізно ридає; той, що каявся, перелякався; його гріх був занадто тяжким? Сповідник втішає його й каже, що він просто подумав про свою молодість: "а зараз я, о горе мені, більше не здатен боротися у такий спосіб" (16). Такі каяття дехто упереджував, вчасно насолоджуючись життям і коханням, як, приміром, папа Олександр VI, який напередодні Всіх святих 1501 р. у Ватикані дивиться разом з Лукрецією балет п'тдесяти знаменитих куртизанок (17). Ставлення цілої епохи можна охарактеризувати віршем Дж. Донна (1572–1631): "To our bodies turn we then, that so / Weak men on love reveal'd may look." (Тому звертаємось, зазнавши слабкості, / До тіла, де вітає нас кохання.) (18). Ідеал краси, як і мода, спрямований у XVI ст. на тілесне, на любовну і сексуальну здатність: у жінки на сміливе підкреслення грудей, у чоловіка на щільно обтягнутий, як шкіра, одяг на ногах, а особистий гультфик захищає і виокремлює його статеві органи. Підкреслення тіла з'являється також і в образотворчому мистецтві, наприклад, у зображенні коханців і дівок, сільських наймитів і маркітанток на малюнках пером Урса Графа (перед 1485–1527/28) (20). Малі епічні твори кружляють довкола потенції, особливо щодо кількості разів (... скільки разів в одній упряжці? (21)). Боялися імпотенції і слабкості на старість. Однак навіть сиві старці змагалися в коханні; гуманіст Томас Платтер (1499–1582) зачав із своєю дружиною Естер між

1573 і 1580 роками шестеро дітей (22). Докори і лайка на адресу жінок у малих розповідних жанрах поступово вщухли, їх змінили диференційовані підходи, програмові, наприклад, для Банделло (перед 1485–перед 1561), який вважав заповзятою, божевільною дурістю, чесати усіх жінок під один гребінець: "bene presuntuosa e temeraria pazzia guidicar tutte le donne d'una maniera" (23). Мистецтво наважувалося частіше залучати до сюжетів і сексуальну варіативність, як, приміром, кохання між жінками (Божардо, Аріост); перші сексуально-історичні записи про кохання "donna con donna" зробив ще Брантом (24). Видається, однак, ніби видавали ліцензії у мисленні та в мистецтві лише на окремих людей: або на митців, або на повій, або на представників (високої) аристократії. Маргарита Валуа (1553–1615) розповідає про придворний турнір, якраз з нагоди тих самих святкувань, що вилилися у Варфоломійську ніч: король, його два брати та герцоги Гіз і Омаль з'являються в одязі амазонок (обмін статевими ролями) (25).

Поза сумнівом, для людей, особливо з нижчих прошарків, у період згасання моральності були встановлені вузькі межі, насамперед економічні. Якось Лютера запитали, чи бідні теж можуть одружуватися, на що він відповів ствердно. (26) Лихоліття війн, приміром, Тридцятилітня війна, інколи могли викликати у представників заможних верств спротив. Подібно як у *Декамероні* Боккаччо, 1348–1353) любовні історії були для них протиотрутою під час чуми. Лоґау (1604–1655) писав: "Відтоді, як зло війни добро майже прогнало, / Лишилось, любий друже, нам одне, / Звучить-бо любо: ми плодимо дітей" (27). Іншим обмеженням сексуальності були хвороби, чума і насамперед найсильніша з "венеричних" хвороб, яка на початку епохи нового часу стала в Європі епідемією: сифіліс (28). Великі обмеження накладало ще чинне право батька (право батька одружувати своїх дітей за своєю волею), яке критикували тогочасні автори (від Боккаччо, *Декамерон* IV/1, до Шіллера у *Кабалі і коханні*). Вони пропагували або обережне його застосування, або послаблення (Лютер; Сервантес у своїй новелістиці). Необмеженої свободи не удостоїлося й мистецтво. Перекладачі німецькою мовою *Роману про віслюка* Лукіяна (близько 120–180 після Р. Х.), починаючи від Нікласа Вюле (XV ст.) і закінчуючи Віландом (XVIII ст.), в одних і тих самих місцях робили пропуски: табу були відверті описи статевих актів, ге-

теро- і гомосексуальних. *Декамерон* Боккаччо в часи Антиреформації опинився у Списку (Index) заборонених книг. І саме Аретіно, провідний порнограф тієї епохи, нарікав на Страшний Суд Мікель-Анджело у *Сікстинській капелі* (1508–512) за оголеність фігур, а папа Павло IV у вісімдесятирічному віці наказав одягнути духівництво на картині. Це завдання взявся виконувати Даніель да Вольтера (1509–1566), через що дістав прізвисько "il Braghettone" – той, що робить штани (30).

Попри все те нове, що принесла Реформація до Німеччини і в сусідні країни, приписували їй ще й характер сексуальної революції. Лютер був для своїх противників втіленням хтивого дідька, його вважали архигрішником, який лише тому виступав проти Риму, бо мав позбутися рясн і став єретиком вже за те, що він, відлучений від церкви монах, одружився 1525 р. із монахиною, яка втекла з монастиря, Катериною Борською. Це ті звинувачення, які висували йому ще протягом довгої історії нового часу авторитетні історики католицької церкви. Реформатор, як і література Ренесансу, вбачав у коханні природну силу, яка потрібна більш за їжу і пиття, а не "свавілля" (тобто те, що залежить лише від людини). Мали рацію лікарі, які у сексуальному насиллі вбачали вже хворобу (31). Майже всі люди були підвладні потягові з однаковою силою, винятки становили "impotentes", "карауне" і величні, багаті духом, які могли його побороти (32). Позаяк його не можна було стримати, Лютер оголосив шлюб загальною формою життя (майже) всіх людей, найморальнішим "станом". У цьому "стані" було місце й для кохання як для пристрасти. Отже, за його концепцією, задоволення почуття і (душевне) кохання поєднані одночасно у шлюбові. Ця концепція, хоча жоден з її елементів не був новим, була подвійно скандальною: через її розуче протиставлення старим церковним поглядам і через пов'язану з нею яскраву ієрархізацію. Раптом шлюб стали вважати чимось більшим, аніж аскетизм, целібат і незайманість, а вагітність навіть неодруженої жінки вважали тепер богоугодною, а цнота членів орденів – від дитька (33). Попри це у його концепції була розуча суперечливість: творіння "природи", яке він вважав одночасно і "Божим творінням", було для нього знову ж таки гріховним, бо "виконання подружнього обов'язку не минає без гріха" (34). Цієї апорії, що зросла на ґрунті християнського вчення, він не зміг здолати.

3. Єдність кохання, шлюбу і чуттєвості була гарним ідеалом, який, однак, в епоху, коли гроші набували все більшої ваги, навряд чи міг би бути реалізованим. Молл Фландерс, від якої ведеться розповідь в однойменному романі Д. Дефо (1722), оцінювала тверезо: "Мені також стало ясно, що одруження відбуваються не на небесах, а ґрунтуються переважно на здоровому розрахункові; вони мають задовольняти інтереси й сприяти справі. Кохання не відіграє жодної ролі або лише несуттєву... Краса, розум, здоровий глузд, добра поведінка і благочестивість не були вирішальними, лише гроші робили жінку бажаною. Чоловіки обирали собі, мабуть, лише коханок за своїми вподобаннями. Вона мала бути гарною, благовидною, веселою і привабливою, а дружина могла бути й бридкою і мати всі можливі погані риси, усе залежало лише від її грошей" (35). Е. Фукс робить висновок: "Укладення шлюбу – це лише юридична формула для ділової калькуляції ... Аристократи парують два імені ... або ... ім'я з маєтком; заможна буржуазія парує два маєтки або до маєтку долучає стан ... середня і дрібна буржуазія парує дохід або робочу силу чоловіка із жіночим індивідом, для якої головне завдання життя полягає у якомога раціональнішому використанні скромних життєвих можливостей. А пролетаріят одружується здебільшого, 'тому що вдвох життя дешевше'" (36). Про комерційний характер одруження свідчить і поява шлюбних оголошень. Перше оголошення з'явилося в Англії 1695 р. і звучало так: "Джентельмен, 30 років, який каже, що він володіє значним маєтком, дуже хотів би одружитися з молодою дамою, маєток якої становить близько 3000 фунтів" (37). Через бідність нижчих прошарків у тодішній Англії виник звичай "продажу бабів". Чоловік публічно виставляв на продаж свою дружину, щоб віддати її іншому чоловікові, що, ймовірно, замінювало надто дороге для нижчих класів розлучення (38). Непорочність була індикатором вартости товару "жінка" – неодруженої й одруженої. Англійський консерватист Сем'юел Джонсон (1709–1784) казав: "Подумайте, яку вагу для суспільства має непорочність жінок. Від цього залежить усе майно у світі ... порочність жінки відбирає у законного власника овець, ферму і все решту" (39). Британський мандрівник Ледіард перед 1730 р. у кальвіністському Бремені спостерігав, як на ринковій площі били батогами і таврували розпеченим залізом "грішну" дівчину. Ще одну побачив він у

в'язниці-робітні, куди її замкнули за бажанням батька, і яка мусила була прясти (свідчення сили батьківського права) (40). Оскільки жінка, вступаючи в шлюб, мала підтвердити свою незайманість, то процвітав, як і в епоху Ренесансу, бізнес штучного відновлення фізичної цноти (41).

Період між 1648 і 1789 роками в історіографії сексуальності називається "галантним часом" (42) (з еспанської *galan* – елегантний чоловік, коханець). Залицяльник, особливо аристократ, бачив себе завойовником, який хоча й домагався жінки, однак лише як засобу насолоди. Відповідно і жіноча мода підкреслювала еротичні принади, такі як груди, лоно, стегна. Її принади належали завойовникові, тріумф якого полягав у тому, щоб завдати її почуттю сорому якомога болючішого удару (43). Прототипом, в якому впізнавав себе чоловік, був Дон Жуан, витвір еспанського драматурга Тірсо де Моліни в творі *El burlador de Sevilla* (1630), найзнаменитішою обробкою якого став Моцартовий *Don Giovanni* (1787). А як іноді дами (навіть аристократичні) насміхалися з ідеалу незайманості, свідчить приклад графині, абатиси Мобюїссонської (1622–1700), яка народила у монастирі не менше 14 дітей, ймовірно, всіх від різних батьків, і мала звичку присягатися: "par ce ventre qui a porte 14 enfants" (цим животом, що виносив 14 дітей) (44).

До сексуальної варіативності верхні прошарки ставилися, як видається, толерантно. Історик церкви абат де Шуасі (XVII ст.) більшу частину свого життя провів у жіночому одязі й описав свій досвід (45). У XVIII ст. дипломат Д'Еон виконував свої обов'язки знову ж таки в жіночому одязі. Були звичними флаґелантизм та вуаеризм. На публічних стратах траплялися масові оргії: на вулицях ґвалтували сотні жінок, штурмували борделі, на найнятих балконах втішались у любовних забавах представники кращих станів (46). Непрстойна література розвинулася у високому стилі, наприклад, твори Маркіза де Сада (1740–1814). Початки порнографії (масове поширення непристойних творів, часто низькочартісних естетично) припадають приблизно на 1750 р. Першою порнографічною книжкою вважають *Memoirs of a Woman of Pleasure* Дж. Кліленда (1749 р., інша назва – *Fanny Hill*). Характерна ознака непристойної літератури – зображення сексуального, відвертість, якої собі тогочасне мистецтво загалом не дозволяло. Популярними були сексуальні натяки у так званому "фривольному мистецтві": троян-

да для жіночих геніталій; трояндовий бутон для геніталій незайманої дівчини; тріснуте дзеркало або розбитий келих як символ втраченої цноти (47).

4. На порозі XIX ст. Ф. Шляермахер (*Інтимні листи*, 1800), озирнувшись на минулі сторіччя, висміяв погляди на кохання, назвавши його "найстиглишим фруктом ... у гарній сув'язі варварства і видумок". Його пророцтва на майбутнє: "Кохання має воскреснути, нове життя має вдихнутися в його розшматовані частини, щоб воно радісно й вільно запанувало в серцях людей і у їхніх справах та витіснило порожні тіні вига-

“Медовий місяць у своїй першій чверті”
Літографія Поля Гаварні (1839)

даних чеснот" (48). Це – романтична програма, власне, одна із декількох концепцій романтичного кохання (серед яких популярнішою стала інша, яка поєднувала кохання і смерть (49)). Насправді ж запанувало не кохання, а економічні та моральні інтереси буржуазії, "порожні тіні вигаданих чеснот" розросталися на всю довжину. Знову проголошувалася єдність: очищене душевною пристрастю почуття мало бути лише у шлюбних стосунках, призначенням яких було народження дітей. Неодмінною вимогою залишалися дошлюбна незайманість та обов'язкова взаємна вірність. Насправді надумана соромливість і моральне лицемірство домінували настільки, що вже більше не наважувалися навіть вимовляти такі слова, як "підв'язка до панчів" чи "штани" (романіст В. Алексіс свідомо порушив табу, назвавши 1846 р. свій роман *Штани пана фон Бредова*) (50), а, як зауважив ще Шляєрмахер, такі слова, як "цнотлива" і "порядний" перейшли до сфери непорядности (51), бо нагадували про антоніми до них. Класові буржуазії, який взявся за побудову "по-справжньому морального світового ладу", принаймні створював таке враження, треба було відмежуватися від "розбещености" *ancien regime*. Було поставлено мету: усунути поняття сексуальности. До того ж за "потаємні гріхи" переслідували навіть у спальнях, найбільше за самозадоволення. Проти нього, починаючи з XVIII ст., провадилася, як "соціально-патологічний феномен", гротескна кампанія таких заходів, як наприклад, "інфібуляція" (зшивання країв статевої щілини у дівчат і крайньої плоті у хлопців) (53). Одяг чоловіків не мав більше права підкреслювати сексуальні принади, а жіночий одяг у цьому плані виявляв деяку амбівалентність: з одного боку, "видаватися голою в одязі", а, з іншого, повністю маскувати нижню частину тіла (кринолінова мода) (54).

Порівняно з цим здобутки сексуальної революції XX ст. зовсім не виглядають незначними. Передусім відокремлення кохання, як почуття і душевної пристрасти від шлюбу, і того й того від продовження роду як цілі. "Люди можуть стільки займатися сексом, скільки вони хочуть, і не народжувати дітей, і народжувати стільки дітей, скільки вони хочуть, і не займатися сексом" (55). Політичне підґрунтя підготували лібералізм, жіноча емансипація і рух за сексуальну реформу. Внесок науки важко переоцінити: біологія, медицина, емпіричні сексуальні дослідження (Гіршфельд, Кінсі та ін.), глибинна психологія (Фройд і його послідов-

ники). Були вивчені жіночий оргазм і дитяча сексуальність. Населення змінило ставлення до сексуальної варіативності, що зумовило зміни й з юридичного боку (реформи кримінального права). Утвердилося визнання сексуальних фантазій (Н. Фрідей), які католицька церква "найстрогіше забороняла" (56). Однак деякі голоси застерігають від ейфорії сексуальної свободи: "буржуазна модель" хоча й обмежена, проте існує (57). Хвороба СНІД, як колись сифіліс, може спричинити новий переполох. Загрожує "десекуалізація сексуальності" через тиранію ґенітальності над "частковими потягами" (58). Звільнене кохання потрапило у ще гірше рабство, "комерціалізацію і тривіалізацію сексуального життя" (59). Пророцтва Шляєрмахера, очевидно, залишаються для майбутнього.

Примітки

- (1) *Les Dames Galantes*, Paris 1907, 329f.; Переклад: G. HARSDOERFFER, *Das Leben der galanten Damen*, 2 Bde., Frankfurt 1981, Bd. 2, 121 f.
- (2) *L'Orlando Furioso*, Florenz 1832, 541 (24. Ges., Str. 1).
- (3) *Englische Gedichte aus sieben Jahrhunderten*, hg. v. L. L. SCHÜCKING, Leipzig 1956, 64 f.
- (4) Там само, 62 f.
- (5) *Nouvelles recreations et jouyeux devis*, hg v. L. LACOUR, 2 Bde., Paris 1874, Bd. I, 186; Переклад: H. FLOERKE, *Die neuen Schwänke und lustigen Unterhaltungen, gefolgt von der Weltbimmel*, 2 Bde., München usw. 1910, Bd. I, 242.
- (6) Acton, цит. за S. MARCUS, *Umkehrung der Moral. Sexualität und Pornographie im viktorianischen England*, Frankfurt 1979, 48.
- (7) MASTERS/JOHNSON, 69.
- (8) KÖHN-BEHRENS, 9.
- (9) Passim.
- (10) R. KÖNIG/F. BAUER u. a., 356.
- (11) H. SCHENK: *Psychologie heute*, 6.
- (12) Leipzig 1903; 180.
- (13) E. FUCHS, II, 288.
- (14) MORUS, 356.
- (15) Поп.: P. DINZELBACHER, *Über die Entstehung der Liebe im Hochmittelalter: Saeculum* 32 (1981), 185 ff.
- (16) G. ALBRECHT, *Deutsche Schwänke in einem Band*, Berlin usw. 1977, 21.
- (17) H. KÜHNER, *Lexikon der Päpste*, Zürich usw. 1956, 164.
- (18) *Englische Gedichte* (див. прим. 3), 74 f.
- (19) E. FUCHS, I, 170, 179 f.
- (20) Не кажучи вже про таких знаменитих, як П. П. Рубенс. Поп.: U. Graf, *Federzeichnungen. 36 Bildtafeln*, Geleitwort: M. Pfister-Burkhalter, Wiesbaden o. J.

- (21) W. BEUTIN, 229 f.
- (22) Thomas und Felix Platters und Theodor Agrippa d'Aubignés Lebensbeschreibungen, hg. v. O. FISCHER, München 1911, 165-168.
- (23) LE NOVELLE: Scrittori d'Italia, Bd. 2, Bari 1911, 270.
- (24) W. BEUTIN, 414 ff.
- (25) M. VON VALOIS, Memoiren, Briefe und sonstige Dokumente ihres Lebens, hg. v. W. FRED, 2 Bde., Leipzig 1912, Bd. 2, 103.
- (26) M. LUTHER, 42 ff.
- (27) F. v. LOGAU, Sinngedichte, Berlin 1967, 76.
- (28) MORUS, 149-153.
- (29) Пор.: N. VON WYLE, Translationen, hg. v. A. v. KELLER, Stuttgart 1961, XIII; LUKIAN, Werke in 3 Bdn., перкл. Chr. M. Wieland, Berlin usw. 1974, II, 350-387.
- (30) MORUS, 164 ff.
- (31) M. LUTER, Vom ehelichen Leben und andre Schriften über die Ehe, hg. v. D. C. G. LORENZ, Stuttgart 1978, 14, 41.
- (32) Там само, 16 ff.
- (33) Там само, 36 f.
- (34) Там само, 44, 14.
- (35) Romane, hg. v. N. Miller, Bd. 2, Guterslon o. J., 56.
- (36) E. FUCHS, II, 312.
- (37) E. FUCHS, II, 318.
- (38) Там само, 326 ff.
- (39) J. BOSWELL, Das Leben Samuel Johnsons und Das Tagebuch einer Reise nach den Hebriden, Leipzig 1984, 533.
- (40) H. SCHWARZWÄLDER, Reisebeschreibungen des 18. Jahrhunderts über Norddeutschland: Reise und soziale Realität am Ende des 18. Jahrhunderts, hg. v. W. GRIEP/H.-W. JÄGER, Heidelberg 1983, 157.
- (41) E. FUCHS, II, 291.
- (42) Пор. назву другого тому Е. ФУКСА; назву розділу МОРУСА, 186.
- (44) Там само, 368.
- (45) Німецьке видання: Der Abbé de Choisy in Frauenkleidern. Memoiren, Frankfurt 1969.
- (46) E. FUCHS, II, 452.
- (47) Там само, 296; пор. комедію Кляйста!
- (48) F. SCHLEGEL/F. SCHLEIERMACHER, Vertraute Briefe über Friedrich Schlegels >Lucinde< (Sammelausg.), Frankfurt 1964, 95.
- (49) GAY, Leidenschaft, 58; PRAZ, passim.
- (50) E. FUCHS, III, 30f.
- (51) (див. прим. 48), 105.
- (52) E. FUCHS, III, 6, 116.
- (53) VAN USSEL, 137 ff., 146, 161 f.
- (54) E. FUCHS, III, 170, 189.
- (55) MORUS, 356.
- (56) R. ALLENDY, 68.

(57) VAN USSEL, 217.

(58) TH. ADORNO: F. BAUER u. a., 303.

(59) SH. HITE, 452 f.

Бібліографія

- K. ABRAHAM, Gesammelte Werke in 2 Bdn., hg. v. J. CREMERIUS, Frankfurt 1971.
- L. ANDREAS-SALOMÉ, Die Erotik, hg. v. E. Pfeiffer, München 1979.
- F. BAUER u. a. (Hgg.), Sexualität und Verbrechen. Beiträge zur Strafrechtsreform, Frankfurt usw. 1963.
- S. DE BEAUVOIR, Das andere Geschlecht. Sitte und Sexus der Frau, Gutersloh o. J.
- W. BEUTIN, Sexualität und Obszönität. Eine literaturpsychologische Studie über epische Dichtungen des Mittelalters und der Renaissance, Würzburg 1990.
- E. BORNEMAN, Lexikon der Liebe, 2 Bde., München 1969.
- B. BUDA, Psychologie der Sexualität, Frankfurt 1977.
- H. ELLIS, Geschlecht und Gesellschaft. Grundzüge einer Soziologie des Geschlechtslebens, 2 Teile, Würzburg 1910 f.
- S. FERENCZI, Schriften zur Psychoanalyse, hg. v. M. Balint, 2 Bde., Frankfurt 1970/72.
- H. FRAHM, Empfängnisverhütung, Reinbek 1968.
- S. FREUD, Gesammelte Werke, 18 Bde., London (später Frankfurt) 1940 ff.
- N. FRIDAY, Die sexuellen Phantasien der Frauen, Reinbek 1984.
- N. FRIDAY, Die sexuellen Phantasien der Männer, Reinbek 1984.
- P. GAY, Erziehung der Sinne. Sexualität im bürgerlichen Zeitalter, München 1987.
- P. GAY, Die zarte Leidenschaft. Liebe im bürgerlichen Zeitalter, München 1987.
- M. HIRSCHFELD, Geschlechtsverirrungen, Flensburg 1986.
- SH. HITE, Hite Report. Das sexuelle Erleben der Frau, München 1977.
- A. KINSEY u. a., Das sexuelle Verhalten der Frau, Berlin usw. 1963.
- A. KINSEY u. a., Das sexuelle Verhalten des Mannes, Berlin usw. 1964.
- CH. KÖHN-BEHRENS, Der bedrohte Eros. Eine Kritik der modernen Liebe, München 1960.
- K. KRAUS, Sittlichkeit und Kriminalität, Frankfurt etc. 1966.
- M. LUTHER, *Vom ehelichen Leben* und andere Schriften über die Ehe, hg. v. D. C. G. Lorenz, Stuttgart 1978.
- W. H. MASTERS/V. E. JOHNSON, Die sexuelle Reaktion, Reinbek 1984.
- J. ST. MILL, Die Hröigkeit der Frau, Berlin ³1891.
- K. MILLETT, Sexus und Herrschaft. Die Tyrannei des Mannes in unserer Gesellschaft, München 1974.
- J. PAULY, Die Problematik der Perversionen, Hamburg 1961.
- M. PRAZ, Liebe, Tod und Teufel. Die schwarze Romantik, München 1963.
- Psychologie heute/Special, Frauen/ Sexualität, 3 (1990).
- I. L. REISS, Freizügigkeit, Doppelmoral, Enthaltensamkeit, Reinbek 1970.
- TH. ROSEBURY, Der Reinlichkeitstick. Flora und Fauna des menschlichen Körpers, Hamburg 1969.
- B. SCHMAUSSER, Blaustrumpf und Kurtisane, Stuttgart 1991.
- G. SEESLEN, Lexikon der erotischen Literatur, München 1984.

- E. SHORTER, Der weibliche Körper als Schicksal. Zur Sozialgeschichte der Frau, München usw. 1984.
 STENDHAL, Über die Liebe, Leipzig 1950.
 G. R. TAYLOR, Im Garten der Lüste. Herrschaft und Wandlungen der Sexualität, Frankfurt 1970.
 R. ZAPPERI, Der schwangere Mann. Männer, Frauen und die Macht, München 1984

Вольфганг Бойтін

Загальна бібліографія

- R. ALLENDY, Die Liebe, München o. J.
 PH. ARIÈS u. a. (Hgg.), Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit. Zur Geschichte der Sexualität im Abendland, Frankfurt 1984.
 J. ATKINS, Sex in Literature, London 1970.
 R. BARNHOUSE/U. HOLMES (Hgg.), Male and Femal. Christian approaches to Sexuality, New York 1976.
 V. BULLOUGH, Sexual Variance in Society and History, New York 1976.
 H. P. DUERR, Der Mythos vom Zivilisationsprozeß, Frankfurt 1988 ff.
 P. ENGLISCH, Geschichte der erotischen Literatur, Wiesbaden ³1987.
 J.-L. FLANDIN, Le Sexe et l'Occident, Paris 1981.
 M. FOUCAULT, Sexualität und Wahrheit, Frankfurt 1977.
 E. FUCHS, Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Berlin o. J.
 M. M. HUNT, Der 7. Himmel, Frankfurt 1963.
 H. KUHN, Liebe: Geschichte eines Begriffes, München 1975.
 A. u. W. LEIBBRAND, Formen des Eros, Freiburg 1972.
 N. LUHMANN, Liebe als Passion, Frankfurt 1982.
 MORUS (R. LEWINSOHN), Eine Weltgeschichte der Sexualität, Reinbek 1965.
 U. RANKE-HEINEMANN, Eunuchen für das Himmelreich, Hamburg 1988.
 J. SOLE, Liebe in der westlichen Kultur, Frankfurt 1979.
 R. TANNAHILL, Kulturgeschichte der Erotik, Wien 1982.
 J. VAN USSEL, Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindschaft, Reinbek 1970.